

Stanisław KOSIŃSKI

**Zasadnicza szkoła zawodowa przedmiotem badań socjologicznych
w Polsce Ludowej**

Школы профессионального обучения как предмет социологических
исследований в Народной Польше

Elementary Technical School as an Object of Sociological Studies in Poland
after the Second World War

Celem artykułu, który składa się z dwóch objętościowo zróżnicowanych części i zakończenia, jest przeanalizowanie stanu badań socjologicznych nad zasadniczą szkołą zawodową (ZSZ), przeprowadzonych w ostatnim trzydziestolecu.

W pierwszej części przedstawiono zmiany strukturalne i funkcje interesującego nas tu typu szkoły, w drugiej, oprócz przeglądu wymienionych badań, dokonano niezbędnych wyjaśnień i uściśleń terminologicznych. Generalizacje i propozycje problemów godnych systematycznie prowadzonych badań socjologicznych i interdyscyplinarnych sformułowano w zakończeniu artykułu.

ZASADNICZA SZKOŁA ZAWODOWA I JEJ FUNKCJE NA TLE ZMIAN
STRUKTURALNYCH POWOJENNEGO SYSTEMU OŚWIATOWEGO

Funkcjonujący obecnie system oświatowo-wychowawczy jest szeroko rozbudowany, gdyż obejmuje kilka działów oświaty i dziedzin wychowania. Wśród nich wysoką pozycję zajmuje podsystem szkolnictwa zawodowego, w którym na przestrzeni ostatniego trzydziestolecia zaszły poważne przeobrażenia strukturalne.

W okresie pierwszych czterech lat istnienia Polski Ludowej poszczególne resorty rozmaicie i w przyspieszonym tempie przygotowywały sobie niezbędną kadre, zwracając przede wszystkim uwagę na przygotowanie

praktyczne. Kształceniem zawodowym zajęło się głównie Ministerstwo Oświaty przy znacznym współudziale Ministerstwa Przemysłu i Handlu.

Dla zapewnienia lepszego dostosowania szkolnictwa zawodowego do potrzeb społecznych i zapewnienia właściwego nadzoru pedagogicznego, w roku 1949 powołano Centralny Urząd Szkolenia Zawodowego (CUSZ), któremu przekazano szkoły zawodowe podległe dotychczas obu wyżej wymienionym ministerstwom oraz nadzór pedagogiczny nad wszystkimi pozostałymi szkołami zawodowymi, prowadzonymi przez inne jeszcze resorty i różne stowarzyszenia. Zaadaniem CUSZ było szybkie przygotowanie kadr kwalifikowanych robotników, rzemieślników i techników tak wówczas niezbędnych dla realizacji zadań gospodarczych dynamicznie rozwijającego się kraju.¹

Poważnym sukcesem CUSZ było zbudowanie podstaw nowoczesnego systemu szkolnictwa zawodowego. Szkołę zawodową, pozbawioną dawnej zasady drożności, przekształcono w pełnowartościową, zależnie od kierunku kształcenia, 2- lub 3-letnią zasadniczą szkołę zawodową. Nowo kreowany typ szkoły, niezależnie od przysposobienia profesjonalnego, zapewniał uczniom odpowiedni zakres wykształcenia ogólnokształcącego. Dzięki temu realna stała się drożność, bowiem absolwenci ZSZ mogli kontynuować naukę w specjalnych 3-letnich technikach lub starszych klasach odpowiednich szkół średnich.

Zapewniając szkolnictwu zawodowemu drożność, zlikwidowano tym samym zbyt długo trwające zjawisko dyskryminacji młodzieży zdobywającej kwalifikacje w zakresie zawodów robotniczych i rzemieślniczych. Fakt, że adepci tych zawodów rekrutowali się najczęściej z rodzin robotniczych i chłopskich, sprawia, iż wymienione zjawisko drożności ma tu wieloaspektowe znaczenie.

Realizacja zasady drożności w systemie oświatowym umożliwiła licznym absolwentom ZSZ ukończenie określonych szkół średnich, a nawet wyższych. Z wielu badań pedagogiczno-socjologicznych i z publicystyki wynika, że byli wychowankowie ZSZ, którzy najpierw startowali zawodowo jako wykwalifikowani robotnicy, a następnie systematycznie podnosili swoje kwalifikacje i wykształcenie, zaliczani są obecnie do wyróżniających się specjalistów w przemyśle, handlu, budownictwie itp. Pewna część wzorowych dyrektorów naczelnych i kierowników wielkich organizacji gospodarczych, posiadających dziś dyplomy akademickie, edukację zawodową zaczęła właśnie w ZSZ.

Podczas 7-letniej działalności CUSZ poważnie zmodernizował system oświaty zawodowej, nie mógł jednak nadal optymalnie rozwiązywać skom-

¹ J. Szczepański: *Oświata i wychowanie [w:] 30 lat gospodarki Polski Ludowej*, pod red. K. Secomskiego, Warszawa 1974, s. 318.

plikowanych problemów szkolnictwa bezpośrednio odpowiedzialnego za zaspokajanie wzrastających potrzeb kadrowych intensywnie rozwijającej się gospodarki narodowej. Pod koniec 1956 r. uległ on rozwiązaniu, a bezpośrednio podległe mu szkolnictwo i nadzór pedagogiczny nad wszystkimi pozostałymi szkołami zawodowymi przekazano Ministerstwu Oświaty.

Zasadnicze szkoły zawodowe dla niepracujących z obiektywnych powodów nie mogły zaspokoić zapotrzebowania kadrowego w niektórych zawodach i specjalnościach, dlatego też od 1958 r. zaczęły powstawać szkoły dla pracujących. Ich organizatorami były większe zakłady pracy, które, silnie odczuwając niedosyt wykwalifikowanej załogi, podjęły się kształcenia młodzieży odbywającej praktyczną naukę zawodu bezpośrednio w procesie produkcji. W następnych latach zaczęto powoływać ZSZ dla pracujących, już nie tylko młodzieżowe, ale i dla pracowników dorosłych. Stosunkowo szybki rozwój szkolnictwa zawodowego dla pracujących determinowały zachodzące procesy technologiczne i organizacyjne, głównie w przemyśle, wymagające od zespołów pracowniczych modernizującego się przemysłu i usług systematycznego wzrostu kwalifikacji i wykształcenia ogólnego.

Zapoczątkowany w latach pięćdziesiątych, sygnalizowany wyżej, dwupłaszczyznowy system kształcenia wykwalifikowanych robotników, mimo pewnych modyfikacji wynikających z założeń reformy szkolnej z 1961 roku i bazowania od roku 1967 na absolwentach 8-letnich szkół podstawowych, w swoich generalnych koncepcjach strukturalnych funkcjonuje w zasadzie jeszcze obecnie. Opracowany wówczas przez CUSZ model zasadniczej szkoły zawodowej stanowi nadal główną i prawie jedyną instytucję, przysposabiającą młodzież do zawodów robotniczych i rzemieślniczych.

Z założeń programowych zapoczątkowanej ostatnio radykalnej reformy edukacji narodowej wynika, że system kształcenia zawodowego, a tym samym i profil dzisiejszej ZSZ, ulegnie gruntownej modyfikacji. „Od 1978 roku model szkolnictwa oparty będzie na upowszechnionej 10-letniej średniej szkole ogólnokształcącej, na podbudowie której organizowane będą różnorodne formy kształcenia zawodowego”.²

Nie zważając na przewidywany zmierzch mającej ponad 20-letnią tradycję dzisiejszej ZSZ, warto wskazać na jej funkcje. Prawie każda taka szkoła, a zwłaszcza kształcąca kadrę robotniczą dla przemysłu kluczowego, dysponuje odpowiednią własną bazą szkoleniową zwaną warsztatami szkolnymi. Można więc zaryzykować sformułowanie tezy, że analizowana tu kategoria szkoły z tego głównie powodu posiada szereg cech wspól-

² M. Godlewski: *Szkolnictwo zawodowe w trzydziestoleciu Polski Ludowej*, „Szkoła Zawodowa”, 1974, nr 7—8, s. 8.

nych z przedsiębiorstwem produkcyjnym bądź usługowym, a jej funkcje i problematyka społeczna są rozleglejsze niż szkoły ogólnokształcącej. ZSZ stanowi zatem instytucję należącą nie tylko do systemu oświatowego, ale również i do systemu gospodarczego.

Głównym celem ZSZ jest przysposabianie (zwłaszcza młodych) jednostek do pełnienia określonych ról zawodowych. Można powiedzieć, że spełnia ona trzy następujące funkcje:

1) dydaktyczną, wyrażającą się w przekazywaniu społeczności uczniowskiej odpowiedniego zasobu wiedzy ogólnej i zawodowej oraz wyrobieniu umiejętności niezbędnych w danym zawodzie;

2) socjalizacyjną, polegającą między innymi na kształtowaniu postaw zawodowych i przyzwyczajaniu wychowanków do coraz większej odpowiedzialności za indywidualną i zbiorową działalność oraz umożliwieniu im występowania w coraz to poważniejszych rolach stanowiących wskaźnik intensywniejszego i pełniejszego ich uczestnictwa w życiu społecznym dorosłych;

3) gospodarczą, którą uczniowie ZSZ realizują, odbywając praktyczną naukę w warsztatach szkolnych i praktyki zawodowe w różnych przedsiębiorstwach.

Wymienione funkcje realizują też wprawdzie i inne placówki oświatowo-wychowawcze, lecz w zupełnie odmiennych proporcjach. Funkcję dydaktyczną ZSZ wypełnia podczas zajęć lekcyjnych z przedmiotów teoretycznych oraz w trakcie praktycznej nauki zawodu. W realizacji powyższych trzech funkcji naczelnym celem jest kształtowanie właściwych postaw zawodowych i innych składników osobowości najbardziej pożądanых u potencjalnych reprezentantów polskiej klasy robotniczej.

Bogactwo problematyki społecznej ZSZ i doniosłość jej funkcji wynika przede wszystkim stąd, że w szerszym zakresie niż inne instytucje oświatowo-wychowawcze determinuje przeobrażenia struktury zawodowej i klasowo-warstwowej społeczeństwa. Ten typ szkoły wyznacza główne trendy profesjonalizacji szerokich kręgów młodzieży, a także ewidentnie współuczestniczy w innych zjawiskach i procesach społeczno-demograficznych, kulturalnych i ekonomiczno-technicznych.³

Obok funkcji kształcenia i socjalizacji w społeczeństwie uprzemysłowionym pojawiła się jeszcze dodatkowa funkcja „umiejscawiania” młodych ludzi, pochodzących z różnych środowisk społecznych, na rozmaitych pozycjach hierarchii społecznej, czyli tzw. funkcja stratyfikacyjna. Wskazuje ona na znaczny udział ZSZ w procesach selekcjonowania i profesjonalizacji młodzieży, czego wskaźnikiem jest wydawanie świadectw i dy-

³ J. Szczepański: *Przemiany struktur społecznych a zadania dla oświaty*, „Nowa Szkoła”, 1972, nr 2.

plomów⁴, stanowiących doniosły etap w karierze życiowej absolwentów, a przede wszystkim w ich starcie zawodowym.⁵

Zwiększenie potencjalnych możliwości wychodzenia poza społeczności terytorialne to jednocześnie uczestnictwo ZSZ w intensyfikowaniu procesów ruchliwości geograficznej (horyzontalnej) i społecznej (zwłaszcza wertykalnej). W szerokim zakresie decyduje ono o przesunięciach w strukturze społecznej oraz podnosi poziom uczestnictwa absolwentów (jako członków społeczeństwa) w życiu kulturalnym narodu. Z tego więc można wyprowadzić pewne ogólniejsze twierdzenie wskazujące, że instytucja ta staje się współcześnie podstawowym czynnikiem mobilności społecznej oraz rozwoju i oddziaływania ujednocionej kultury i cywilizacji technicznej.⁶

Z powyższych rozważań wynika, że ZSZ będąc wprawdzie zjawiskiem kulturowym znacznie młodszym niż szkoła ogólnokształcąca, stanowi jednak dla socjologa bardziej interesujący obiekt badawczy. Ponadto jej oddziaływanie ząbija się z podstawowymi dziedzinami życia społeczno-gospodarczego, co dodatkowo skłania do podejmowania nad nią wnikliwych badań nie tylko pedagogicznych, lecz również i socjologicznych.

PRZEGLĄD BADAŃ SOCJOLOGICZNYCH NAD ZASADNICZĄ SZKOŁĄ ZAWODOWĄ

Zasadnicza szkoła zawodowa, stanowiąca istotne i zarazem specyficzne ogniwo systemu oświatowego, została odrębnie potraktowana w rocznikach statystycznych i w znanym społeczeństwu socjologicznym wydawnictwie pt. *Prace badawcze i publikacje z zakresu socjologii w Polsce*, którego kolejne tomy okazały się pomocne w poznaniu interesującego nas tu dorobku badawczego.

Interdyscyplinarny charakter tego dorobku wymagał dokonania odpowiedniej selekcji, której celem było wyłowienie badań typowo socjologicznych i tzw. socjologizujących. W selekcji tej kierowano się głównie trzema kryteriami, tj. personalnym, instytucjonalnym i metodologicznym, czyli: kto i ewentualnie w ramach jakiej instytucji naukowej dane badania prowadził, w jakim zakresie zastosował w nich techniki socjologiczne i czy interpretując uzyskane wyniki „nie stronił” od języka socjologicznego. Dwa pierwsze kryteria przesądzały o zaklasyfikowaniu danej publikacji do prac socjologicznych lub innych, natomiast trzecie z nich decydowało o zaliczeniu do tzw. pozycji socjologizujących.

⁴ S. Widerszpil: *Selekcyjno-strukturalne funkcje angielskiego systemu oświaty*, „Studia Socjologiczne”, 1961, nr 2.

⁵ S. Kowalewska: *Przysposobienie do pracy w przemyśle*, Wrocław 1967.

⁶ J. Szczepański: *Zagadnienia wykształcenia ogólnego i zawodowego w szkolnictwie zawodowym*, „Studia Socjologiczne”, 1963, nr 2.

Socjologiczny i socjologizujący dorobek badaczy nad ZSZ i wymienionymi silnie zazębiającymi się z nią kwestiami ma wielowątkowy charakter. Dla większej przejrzystości należy go odpowiednio uporządkować. Z kilku możliwych do zastosowania sposobów klasyfikacyjnych wybrano tu korespondujący z najczęściej podejmowanymi tematami badawczymi podział, który wydaje się zasadny zarówno ze względów teoretycznych, jak i praktycznych. Pozwala on ująć niniejszy przegląd badań w pięć kręgów tematycznych dotyczących takich zagadnień, jak:

- 1) motywy wyboru szkoły i zawodu zdobywanego w ZSZ;
- 2) funkcje socjalizacyjne szkoły i działające w niej różnorodne grupy nieformalne i sformalizowane;
- 3) pozycja i role uczniowskie w zasadniczym szkolnictwie zawodowym;
- 4) kariery zawodowe absolwentów i ich adaptacje w środowisku pracy;
- 5) nauczyciele zatrudnieni w zasadniczym szkolnictwie zawodowym.

Z powojennego dorobku polskiej socjologii wychowania wynika, że pierwszy z wymienionych kręgów tematycznych wzbudzał wyraźne zainteresowanie. W okresie tym przeprowadzono stosunkowo wiele badań nad wyborem zawodu i szkoły, w tym także i zasadniczej szkoły zawodowej. Są to najczęściej badania związane z wykonywaniem prac na stopnie magisterskie bądź doktorskie.

Problematyką wyboru szkoły zawodowej szerzej zajęły się Zofia Kosel⁷ i Irena Reszka⁸, które wyniki swoich badań przedstawiły w ogólnie dostępnych pozycjach książkowych.

Pierwsza z autorek przeprowadziła interesujące badania panelowe na terenie byłego woj. warszawskiego. W początkowym etapie przebadła uczniów klas ósmych wybranych szkół podstawowych, którzy po roku, gdy realizowała drugą fazę badań, w przeważającej większości byli uczniami rozmaitych szkół ponadpodstawowych. Spośród badanych ponad połowę (301 na 594) stanowili uczniowie zasadniczych szkół zawodowych. O wyborze odpowiedniej ZSZ czy technikum — zdaniem Z. Kosel — decydował zespół czynników, spośród których trudno byłoby wyróżnić jakiś jeden najważniejszy.

Irena Reszke natomiast problem wyboru szkoły zawodowej rozpatrzyła w ścisłym połączeniu ze zjawiskiem nadmiernego odpływu uczniów, które w szkolnictwie zawodowym jest nader odczuwalne. W badaniach tych szeroko uwzględniła społeczność uczniowską z 22 zasadniczych szkół zawodowych reprezentujących różne regiony kraju. Autorka między in-

⁷ Z. Kosel: *Społeczne uwarunkowania wyboru szkoły zawodowej*, Warszawa 1974.

⁸ I. Reszke: *Społeczne uwarunkowania wyboru szkoły zawodowej i odpływu uczniów ze szkół*, Wrocław 1972.

nymi zauważyła, że kandydaci do ZSZ są zwykle mniej zorientowani w specyficznych właściwościach zdobywanego zawodu i rzadziej niż starający się o przyjęcie do techników korzystają z usług specjalistycznego poradnictwa zawodowego i zawodoznawczych publikacji.

Interesujące badania nad wyborem zawodu górniczego przeprowadził Zbigniew Pucek.⁹ Z jego badań wynika, że zawód ten wśród młodzieży kończącej szkoły podstawowe na terenie Rybnickiego Okręgu Węglowego cieszy się stosunkowo dużą popularnością, zwłaszcza zaś u tych badanych, którzy mają realną szansę, aby kontynuować rodzinne tradycje profesjonalne.

Sporo typowo socjologicznych badań z interesującego nas tu zakresu przeprowadzono w niektórych instytutach naukowo-badawczych. W ostatnich latach dużym zainteresowaniem cieszył się zawód sprzedawcy. Tą i innymi jeszcze specjalnościami związanymi z handlem zajął się Jan Kania.¹⁰ Badania jego dotyczyły motywów podejmowania nauki w zasadniczych szkołach handlowych oraz opinii badanych uczniów o zdobywanych zawodach. Autor, podobnie jak wielu innych badaczy psychospołecznych zagadnień kształcenia i pracy handlowców *implicite* wskazuje na poszerzające się w ostatnich latach ciekawe, choć społecznie szkodliwe zjawisko: z jednej strony dużego naporu młodzieży do szkół ekonomicznych, a z drugiej malejącego zainteresowania ich absolwentów zatrudnieniem w instytucjach handlowych, zwłaszcza zaś w roli sprzedawców.

W ostatnim okresie, głównie w poznańskim ośrodku naukowym, wzrosło zainteresowanie problematyką selekcji szkolnych, które również poruszają kwestię wyboru zawodu i szkoły. Potwierdzają to wydane pod kierunkiem S. Kowalskiego dwa tomy „Studiów Pedagogicznych”.¹¹

Druga z wymienionych kategorii badań i opracowań dotyczy szeroko rozumianej funkcji socjalizacyjnej szkoły. Najbardziej reprezentatywne są tu oryginalne badania i oparta na nich rozprawa Marii D. Pełki-Sługockiej¹². Badania jej odnoszą się do oddziaływań resocjalizacyjnych zasadniczych szkół zawodowych, funkcjonujących w zakładach karnych. Uczennicami tych placówek były młode więźniarki, którym stworzono szanse zdobycia zawodu umożliwiającego w warunkach pozawięziennych uzyskanie odpowiedniej pracy.

⁹ Z. Pucek: *Atrakcyjność zawodu górniczego na tle życzeń zawodowych i oświatowych dążeń młodzieży szkolnej Rybnickiego Okręgu Węglowego* [w:] *Wybrane zagadnienia socjologii zawodu*, Katowice 1970.

¹⁰ J. Kania: *Motywy podejmowania przez młodzież nauki w zasadniczych szkołach handlowych*, Warszawa 1970.

¹¹ S. Kowalski (red.): „*Studia Pedagogiczne*”, t. XXIII i XXXII.

¹² M. D. Pełka-Sługocka: *Terapeutyczne oddziaływania szkół zawodowych na więźniów. Studium prawnosocjologiczne*, Warszawa 1969.

Autorka nie stwierdza tego wprawdzie *explicite*, lecz z licznych jej wywodów wynika, że szczególnie pozytywną rolę w szkołach penitencjarnych odgrywają tworzące się wśród uczennic-więźniarek nowe grupy formalne na czele z klasą szkolną oraz różne grupy nieformalne, mające odmienne cele i inny charakter niż specyficzne zbiorowości penitencjarne. Uczestnictwo więźniarek w grupach powstałych na gruncie szkolnym, a także występowanie w roli uczennic oraz wynikająca stąd konieczność modyfikacji typowo więziennego systemu wartości z reguły stymulowały oczekiwane procesy resocjalizacyjne.

Z wnikliwych i pogłębionych badań M. Pełki-Sługockiej między innymi wynika, że oddziaływanie wychowawcze tych szkół jest szczególnie ważne i stosunkowo skuteczne. Badane w dużej mierze doceniały przydatność zdobytego w szkole więziennej zawodu oraz wskazywały na zróżnicowaną popularność zawodów i specjalności nauczanych w penitencjarnym zasadniczym szkolnictwie zawodowym. Ogrodnictwo i zawody rolnicze badane osoby oceniały jako najmniej atrakcyjne, natomiast za pożądaną kierunek kształcenia uznały pielęgniarstwo, które podczas prowadzenia badań nie było (i chyba słusznie nadal nie jest) reprezentowane w tym specyficznym typie szkolnictwa. Mało znane i dotychczas nieliczne zasadnicze szkoły zawodowe w zakładach karnych stanowią ciekawą i doniosłą formę profesjonalizacji i resocjalizacji młodych więźniów.

Działalnością ZSZ, a zwłaszcza jej funkcją socjalizacyjną zajmowało się kilku socjologów piszących prace na temat systemu oświatowo-wychowawczego, czy systemu społecznego szkoły. Społeczna problematyka tej kategorii szkół podejmowana jest także w różnych periodykach pedagogicznych, związkowych i resortowych, zarówno centralnych jak i lokalnych. Na przykład w lubelskim „Ruchu Nauczycielskim” interesująca nas tu kategoria szkoły została przeanalizowana jako swoisty system społeczny.¹³ Oczywiście najwięcej artykułów rozpatrujących różne kwestie ZSZ zamieszcza miesięcznik „Szkoła Zawodowa”.

Trzecią z wymienionych grup tematycznych jest problematyka dotycząca pozycji i roli uczniów różnych kategorii szkół występujących współcześnie w zasadniczym szkolnictwie zawodowym. Po nieco dłuższej przerwie rola ucznia ponownie staje się dla polskich socjologów wychowania i psychologów społecznych ważnym problemem badawczym, na co wskazują prace Jacka Szmatki, Kseni Wasylkowskiej, Zbigniewa Zaborowskiego i innych autorów.

Pozycja społeczno-ekonomiczna i wynikająca z niej rola ucznia szkoły zawodowej zdeterminowana jest wieloma czynnikami odnoszącymi się do danej szkoły, jej środowiska lokalnego, sytuacji rodzinnej i innych uwa-

¹³ S. Kosiński: *Zasadnicza szkoła zawodowa jako system społeczny*, Materiały naukowo-dydaktyczne, „Ruch Nauczycielski”, nr 6, Lublin 1973.

runkowań życiowych młodej jednostki. Czynnikiem poważnie różnicującym rolę uczniowską jest struktura organizacyjna i podporządkowanie administracyjne szkoły. Rola ucznia ZSZ i inne jego role społeczne są zwykle realizowane według odmiennego wzoru w szkole dla pracujących, choć także młodzieżowej, niż dla niepracujących. Nieco mniejsze zróżnicowanie występuje w tym względzie między rolami uczniowskimi dziennych szkół zawodowych, podległych różnym resortom. Kwestie te wnikliwiej omawiają Naum Chmielnicki¹⁴, Teofil Sosnowski¹⁵ i Aleksander Wesołowski¹⁶.

Pierwszy z nich ukazał wpływ warunków rodzinnych na rolę i postawy badanych uczennic zasadniczych szkół zawodowych. Drugi z wymienionych autorów, zajmując się wprawdzie głównie organizacją i funkcjonowaniem zasadniczego szkolnictwa zawodowego dla pracujących, poruszył także specyficzną sytuację i rolę ucznia. Dość trudna do pogodzenia jest rola ucznia z rolą pracownika, które paralelnie, jako jednakowo absorbujące, realizują wychowankowie ZSZ dla pracujących. Całokształt warunków nauki i pracy uczniów szkół zawodowych współdziałających z przemysłem spożywczym i cukrowniczym na terenie byłego woj. poznańskiego przedstawił trzeci z powyższych badaczy. Wynika stąd, że w literaturze socjologiczno-pedagogicznej pełniej opisano pozycję i rolę ucznia ZSZ dla pracujących niż dla niepracujących.

Czwartym kręgiem problemowym, o którym będzie mowa w tej części artykułu, jest zagadnienie absolwentów. W ostatnim dziesięcioleciu absolwenci ZSZ stanowili atrakcyjny przedmiot badań młodszego pokolenia socjologów i pedagogów. Szczególnie dużym powodzeniem cieszy się tu adaptacja społeczno-zawodowa nowo zatrudnionych robotników, którzy obecnie w większości są właśnie absolwentami różnych zasadniczych szkół zawodowych.

Problematyką przystosowania młodych robotników do zawodu i środowiska pracy najczęściej zajmują się socjologowie. Jedną z pierwszych badaczy tego problemu w Polsce Ludowej jest Maria Jarosińska. Na podstawie pogłębionych badań terenowych przedstawiła ona „klasyczny” dla powojennych lat proces wchodzenia młodych ludzi ze środowisk wiejskich do załóg fabrycznych i nabywanie w związku z tym miejskich wzorów

¹⁴ N. Chmielnicki: *Wpływ układu autorytetów w rodzinie na postawy uczennic zasadniczych szkół zawodowych*, „Problemy Rodziny”, 1970, nr 5.

¹⁵ T. Sosnowski: *Zasadnicze szkoły zawodowe przyzakładowe i kształcące*, Warszawa 1971.

¹⁶ A. Wesołowski: *Wyniki badań ankietowych dotyczących warunków nauki i zawodu w szkołach zawodowych oraz adaptacji i położenia młodzieży w zakładach pracy przemysłu spożywczego i cukrowniczego m. Poznania i woj. poznańskiego*, (Raport z badań), Poznań 1968.

życia typowych dla wielkoprzemysłowej klasy robotniczej. Kwestie te szczegółowo przedstawiła w pierwszej swojej rozprawie dotyczącej adaptacji młodzieży ze wsi w warunkach środowiska robotniczego.¹⁷ Druga pozycja tej samej autorki, z zakresu wchodzenia młodych roczników do społeczności robotniczej, mówi o przystosowaniu się absolwentów ZSZ (młodych robotników) do pierwszej pracy.¹⁸ Badania te mają tym większe znaczenie, że przeprowadzono je w kluczowych zakładach przemysłowych różnych regionów Polski. Pożądane byłoby szersze spopularyzowanie wyników tych badań wśród nauczycieli i wychowawców szkolnictwa zawodowego, którzy odczuwają niedosyt informacji o losach zawodowych swoich wychowanków.

Adaptacją społeczno-zawodową absolwentów ZSZ interesuje się stosunkowo szeroki krąg socjologów i socjologizujących pedagogów. I tak na przykład w latach 1967—1968 przeprowadzono badania wśród młodych elektromonterów, którzy przebyli proces adaptacji do zawodu i środowiska pracy¹⁹ oraz start zawodowy²⁰, budując ważne obiekty energetyczne.

Młodymi sprzedawcami natomiast zajmowali się między innymi: Marzenna Liżewska-Sztuk²¹, Barbara Pokorska²², Lidia Zbiegień²³ i Włodzimierz Pańkow²⁴. Ostatni z nich podaje, że w latach 1964—1967 odeszło z handlu 5873 absolwentów zasadniczych szkół handlowych. Wskaźnik ten unaocznia nam, jak istotnym problemem społecznym jest zjawisko fluktuacji młodych sprzedawców, a tym samym i kwestii donisłości prawidłowego ich wprowadzenia do środowiska pracy.

Mówiąc o karierach profesjonalnych i aktywności społecznej absolwentów ZSZ należy także wskazać na badania i dorobek naukowy socjologi-

¹⁷ M. Jarosińska: *Adaptacja młodzieży wiejskiej do klasy robotniczej*, Wrocław 1964.

¹⁸ M. Jarosińska: *Przystosowanie młodzieży robotniczej do pierwszej klasy pracy*, Warszawa 1972.

¹⁹ S. Kosiński: *Adaptacja społeczno-zawodowa absolwentów zasadniczych szkół zawodowych*, „Ann. Univ. Mariae Curie-Skłodowska”, sectio H, vol. IV, Lublin 1970.

²⁰ S. Kosiński: *Psychospołeczne uwarunkowania startu zawodowego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 1972, nr 1.

²¹ M. Liżewska-Sztuk: *Stabilizacja zawodowa absolwentek zasadniczych szkół handlowych* [w:] *Płynność i stabilizacja zawodowa młodych sprzedawców*, Warszawa 1970.

²² B. Pokorska: *Wprowadzenie do pracy absolwentek zasadniczych szkół handlowych*, Warszawa 1969.

²³ L. Zbiegień: *Adaptacja absolwentów zasadniczej szkoły handlowej w Nowej Hucie do społecznego środowiska pracy*, „Studia Pedagogiczne”, t. XVII.

²⁴ W. Pańkow: *Stabilizacja zawodowa młodych sprzedawców* [w:] *Socjologia handlu*, pod red. A. K. Koźmińskiego i A. Sarapaty, Warszawa 1974.

zujących pedagogów. Najbardziej reprezentatywne są tu badania Jadwigi Nowak zrealizowane w Hucie „Warszawa”. Jako jedną z głównych metod badawczych posłużyła się ona obserwacją uczestniczącą.²⁵ Interesował ją mechanizm wchodzenia wychowanków szkół zawodowych do wielkoprzemysłowych środowisk robotniczych.

Problematyka psychospołeczna absolwentów ZSZ w sposób oczywisty występuje również w opracowaniach poświęconych młodym robotnikom. Świadczą o tym przede wszystkim rozprawy Stanisława Czajki²⁶ i Józefa Tulskiego²⁷ oraz innych socjologów.

Kariery absolwentów ZSZ i ich adaptacja społeczno-zawodowa stanowią wiodący temat licznych raportów z badań, konferencji naukowych, posiedzeń plenarnych organizacji młodzieżowych i związkowych²⁸, a nawet partyjnych oraz wielu prac dyplomowych tak magisterskich, jak i doktorskich. Problematyką tą zajmują się pracownicy naukowo-badawczy, politycy społeczni i różni praktycy życia gospodarczego i społecznego.

Piątą i zarazem ostatnią kwestią wymagającą tu omówienia jest sytuacja społeczno-zawodowa kadry nauczycielskiej. Istotny element systemu społecznego szkoły stanowi właśnie zespół nauczycielski, wywierający przemożny wpływ na jej funkcjonowanie; jest on w przypadku ZSZ kategorią zawodową wielce zróżnicowaną. Zróżnicowanie to zaznacza się nawet od strony formalno-prawnej, nie mówiąc już o takich cechach, jak kwalifikacje pedagogiczne i wykształcenie zawodowe czy ogólne.

Uwzględniając jedynie kryteria formalne nauczyciele pracujący w zasadniczych szkołach zawodowych dzielą się na cztery kategorie, to jest tych, którzy nauczają: 1) przedmiotów zawodowych, 2) zawodu, 3) przedmiotów pomocniczych oraz 4) przedmiotów ogólnokształcących. Zdarzają się przypadki, że ten sam nauczyciel realizuje program z przedmiotów dwóch, a nawet i trzech wymienionych grup, lecz o jego formalnej przynależności decyduje angaż, najczęściej zgodny z posiadanym wykształceniem specjalistycznym.

Wymienione kategorie nauczycieli niejednakowo identyfikują się z wykonywanym zawodem pedagoga. Najmocniejszą więź profesjonalną wykazują nauczyciele przedmiotów ogólnokształcących i pomocniczych, znacznie słabszą uczący przedmiotów zawodowych, którymi zwykle są inżynierowie i ekonomiści oraz minimalnie tę więź odczuwają nauczyciele

²⁵ J. Nowak: *Pedagogiczne problemy przystosowania młodych pracowników do pracy w przemyśle*, Wrocław 1969.

²⁶ S. Czajka: *Młodzież pracująca i jej problemy*, Warszawa 1972.

²⁷ J. Tulski: *Postawy młodych robotników wobec pracy zawodowej*. Warszawa 1969 oraz *Młodzież w zakładzie przemysłowym*, Warszawa 1971.

²⁸ *Młodzi robotnicy. Kwalifikacje, postawy, aspiracje*, pod red. W. Wesołowskiego, Warszawa 1975.

praktycznej nauki zawodu. Ostatnia z tych grup wykonuje wprawdzie zawód nauczyciela, ale reprezentuje różny profil i stopień przygotowania zawodowego i wykształcenia, poczynając od rzemieślników z ukończoną szkołą podstawową, a na inżynierach kończąc.

W ostatnim trzydziestoleciu nauczycielstwem jako kategorią zawodową zajmowało się zaledwie kilku socjologów, a znacznie więcej pedagogów reprezentujących pedeutologię. Socjologami tymi są: Andrzej Kwilecki²⁹, Irena Nowakowska³⁰, Jan Woskowski³¹ i niektórzy teoretycy kształcenia zawodowego.³² Badacze ci koncentrowali się w zasadzie na tradycyjnie pojmowanym wzorze nauczyciela i wychowawcy pracującego w szkole ogólnokształcącej.

Jedynym wyjątkiem w tym względzie jest J. Woskowski, który poza obszerną monografią o pozycji społecznej nauczyciela i paroma nieco mniejszymi rozprawami z tej dziedziny jest autorem książki poświęconej wyłącznie nauczycielom zawodu zatrudnionym w zasadniczych szkołach zawodowych byłego woj. łódzkiego. Prestiż społeczny nauczyciela praktycznej nauki zawodu w systemie społecznym ZSZ jest raczej niski, choć od tej kategorii pedagogów w znacznym stopniu zależą kwalifikacje i osobowość zawodowa młodej generacji współczesnej, a zwłaszcza przyszłej klasy robotniczej.

Odrębny status prawny i inny tytuł służbowy mają pauczający zawodu w zasadniczym szkolnictwie przyzakładowym i doksztalającym. Zgodnie z obowiązującymi przepisami nazywa się ich instruktorami, a nie nauczycielami, którymi mogą być wykwalifikowani robotnicy lub mistrzowie mający jeszcze jakieś dodatkowe przeszkolenie pedagogiczne.³³

Problem wykwalifikowanej kadry pedagogicznej w szkolnictwie zawodowym jest nadal trudny do rozwiązania, zwłaszcza zaś gdy chodzi o nauczycieli praktycznej nauki zawodu i przedmiotów zawodowych. Zagadnieniem tym zajmują się ostatnio teoretycy kształcenia zawodowego pracujący pod naukowym kierownictwem Tadeusza Nowackiego, który

²⁹ A. Kwilecki: *Rola społeczna nauczyciela na Ziemiach Zachodnich*, Poznań 1960.

³⁰ I. Nowakowska: *Szkoła współczesna w świetle statystyki i opinii nauczycieli*, Warszawa 1971.

³¹ J. Woskowski: *Feminizacja zawodu nauczycielskiego*, „Kultura i Społeczeństwo”, 1963, nr 2; *Nauczyciele szkół podstawowych z wyższym wykształceniem w szkole i poza szkołą*, Warszawa 1965; *O pozycji społecznej nauczycieli szkół podstawowych*, Łódź 1964 oraz *Z badań nad nauczycielami zawodu*, Wrocław 1966.

³² M. Nowicki: *Kształcenie i pierwsza praca wykwalifikowanych robotników*, Warszawa 1970; *Kształtowanie osobowości uczniów ważnym zadaniem nauczyciela zawodu*, „Szkoła Zawodowa”, 1969, nr 4; *Adaptacja młodych robotników w zakładach przemysłowych*, „Studia Socjologiczne”, 1968, nr 3—4.

³³ Sosnowski: *op. cit.*

wspólnie z Janem Nowakiem opublikował ostatnio rozprawę dotyczącą przygotowania pedagogicznego nauczycieli przedmiotów zawodowych.³⁴

Wydano ją w serii „Biblioteki Kształcenia Zawodowego”, w której ukazało się także sporo innych prac odnoszących się do rozmaitych sfer funkcjonowania różnych kategorii szkół zawodowych: w tym również i zasadniczych. Niektóre z tych pozycji mają również socjologizujący charakter. Wydaje się, iż pożądane byłoby większe niż dotychczas zaangażowanie się w badania nad ZSZ socjologów, których podejście z reguły cechuje większy realizm niż prezentują w swoich pracach liczni pedagodzy, mający skłonności do idealizowania badanej rzeczywistości szkolnej.

UWAGI KOŃCOWE

Artykuł przedstawia powojenny dorobek socjologiczny dotyczący ZSZ. Dorobek ten przeanalizowano na tle przemian strukturalnych zasadniczego szkolnictwa zawodowego i wyraźnie zaznaczającej się w nim specyfiki ZSZ, należącej do systemu oświatowo-wychowawczego i jednocześnie powiązanej z systemem ekonomicznym.

Zainteresowanie ZSZ jako obiektem badań socjologicznych wystąpiło dopiero w ostatnim dziesięcioleciu. Wiąże się ono przede wszystkim z wyborem zawodu i szkoły, a także psychospołecznymi mechanizmami wprowadzania jej absolwentów do środowiska pracy. Nieco więcej uwagi socjologowie poświęcili absolwentom różnych ZSZ, którzy znaleźli zatrudnienie w handlu, budownictwie, górnictwie, a nawet w przemyśle spożywczym i cukrowniczym oraz w spółdzielczości. Badania takie najczęściej realizowali socjologowie zakładowi bądź pracujący w instytutach badawczych poszczególnych resortów.

Duże nadzieje na systematyczny rozwój interdyscyplinarnych badań nad ponadpodstawowym szkolnictwem zawodowym, w tym i ZSZ, należy kojarzyć z powstałym przed kilkoma laty Instytutem Kształcenia Zawodowego, którego dyrektorem jest jego czołowy inicjator, prof. dr Tadeusz Nowacki.³⁵ Instytut ten w pierwszej kolejności szerzej podjął problematykę dydaktyczną, natomiast w mniejszym zakresie wychowawczą, w której aktywniej mogą partycypować socjologowie. Stanowiąc wiodącą placówkę badawczą w dziedzinie kształcenia zawodowego zapewne będzie nie tylko kontynuatorem, lecz i głównym sponsorem badań socjologicznych zleczanych pracownikom innych instytucji.

Dokonując przeglądu badań nad ZSZ być może dokonano pewnych uproszczeń, a także pominięto niektóre pozycje odpowiadające wskaza-

³⁴ T. Nowacki, J. Nowak: *Przygotowanie pedagogiczne nauczycieli przedmiotów zawodowych*, Warszawa 1974.

³⁵ *Rola i zadania instytutów naukowych Resortu Oświaty i Wychowania w rozwoju edukacji narodowej*, praca zbiorowa, Warszawa 1973.

nym na wstępie kryteriom. Jeśli się tak rzeczywiście stało, to głównie z braku wyczerpujących informacji bibliograficznych. Mimo wynikających z tego pewnych ograniczeń, przedstawiona wyżej analiza stanu badań socjologicznych nad ZSZ w ostatnim trzydziestoleciu wskazuje na ich podstawową problematykę, ważniejsze kierunki, stopień zainteresowania nimi oraz charakteryzuje dotychczasowe osiągnięcia badawcze w tej dziedzinie. Na tym tle wyraźnie zaznacza się potrzeba dalszych prac badawczych, które w szczególności winny uwzględnić rzadko podejmowane aspekty społecznej roli zasadniczej szkoły zawodowej oraz jej funkcji.

РЕЗЮМЕ

Статья состоит из двух частей и заключения. Она посвящена обзору и оценке исследований над школами профессионального обучения (ШПО) за последнее тридцатилетие.

Первая часть носит вступительный характер. В ней представлены функции и этапы структурных преобразований этой школы, а также ее связи с системой просвещения и народным хозяйством. Основные функции такой школы — это функции дидактическая, социологическая и экономическая.

Главной проблематике посвящена более обширная вторая часть статьи. Оценивая достижения социологических исследований над школами профессионального обучения, автор выделяет 5 групп проблем: 1) мотивы выбора школы и профессии, 2) социализационная функция школы, 3) положение и роль учеников в профессиональном обучении, 4) профессиональная карьера выпускников и их адаптация в первом месте их работы, 5) работающие в школе учителя.

Наибольшее количество публикаций посвящено пунктам 1 и 4.

SUMMARY

The article comprises two parts and a conclusion. It is a survey and an evaluation of the studies on the basic technical school (ZSZ) in Poland, carried out for the past thirty years.

The first part is introductory in character. The function and stages of structural changes within ZSZ with relation to the system of education and national economy have been presented. A school of this type performs three basic functions: didactic, socializing and economic. The last function is characteristic here, as it expresses the links of ZSZ with the national economy.

The second part of the article, much larger than the first one, contains the main argument. After analyzing critically the outcome of the sociological studies concerning ZSZ, the author distinguishes the following five groups of problems: 1) motivation for the choice of school and the skill acquired in ZSZ; 2) socializing functions of the school; 3) the place and role of pupils in basic technical education; 4) professional careers of graduates and their adaptation to the conditions of their first job; 5) teachers employed in basic technical schools.

So far, most publications have dealt with the problems referred to in items one and four.